

Jerzy Adamczyk

Wyższe Seminarium Duchowne w Radomiu, Polska
ksjerzyad@wp.pl
ORCID: 0000-0003-1415-7378

Normy komplementarne obligatoryjne konferencji episkopatów w zakresie *munus docendi* Kościoła

Mandatory Complementary Norms of Episcopal Conferences
Regarding the *Munus Docendi* of the Church

ABSTRACT: The purpose of the article is to present the issue of the use by the episcopal conferences of obligatory norms of the Code of Canon Law within the purview of the *munus docendi* of the Church. The Code obliges or enables episcopal conferences to issue norms complementary to the CCL, among others regarding the Magisterium of the Church. In three cases, the Code obliges episcopal conferences to make arrangements regarding the *munus docendi* of the Church (can. 772 § 2, 788 § 3, 831 § 2). The author presented and evaluated the provisions of selected episcopal conferences in the field of the teaching task of the Church.

KEY WORDS: Magisterium of the Church, Code of Canon Law, particular law, Apostolic See, episcopal conference

ABSTRAKT: Celem artykułu jest ukazanie zagadnienia wykorzystania przez konferencje episkopatów norm obligatoryjnych Kodeksu Prawa Kanonicznego w zakresie *munus docendi* Kościoła. Kodeks zobowiązuje albo umożliwia konferencjom biskupim wydanie norm komplementarnych do KPK m.in. w zakresie zadania nauczycielskiego Kościoła. W trzech przypadkach Kodeks zobowiązuje konferencje biskupie do wydania ustaleń w zakresie *munus docendi* Kościoła (kan. 772 § 2, 788 § 3, 831 § 2). Autor przedstawił i ocenił przepisy wybranych konferencji episkopatów w dziedzinie nauczycielskiego zadania Kościoła.

SŁOWA KLUCZOWE: nauczycielskie zadanie Kościoła, Kodeks Prawa Kanonicznego, prawo partykularne, Stolica Apostolska, konferencja episkopatu

Wstęp

O bjawienie Boże osiągnęło swój szczyt w Słowie, które stało się ciałem – Jezusie Chrystusie. Dlatego też przepowiadanie słowa Bożego jest głoszeniem Chrystusa i Jego zbawczego dzieła, będącego doskonałym wypełnieniem planu miłości Ojca. Jest to głoszenie Chrystusa żyjącego dzisiaj i zbawiającego człowieka we wspólnocie Kościoła. Przepowiadanie Ewangelii stanowi jeden z podstawowych przywilejów, obowiązków i zadań Kościoła, w którym uczestniczy – na miarę swoich możliwości – cały Lud Boży. Kościół żyje słowem Bożym, przechowuje je i strzeże, autorytatywnie tłumaczy, przekazuje je z pokolenia na pokolenie i dzieli się nim ze wszystkimi ludźmi¹. W tym kierunku zmierzają przepisy prawa kościelnego, które władza kościelna wydawała na przestrzeni wieków, a które aktualny Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku umieszcza zasadniczo w swojej III księdze – *munus docendi* Kościoła.

Kodeks zobowiązuje m.in. konferencje biskupie do wydania norm komplementarnych do konkretnych kanonów, chociażby w zakresie księgi III KPK *Nauczycielskie zadanie Kościoła*. W niniejszym artykule przedmiotem zainteresowania będą normy komplementarne obligatoryjne wybranych konferencji episkopatów w zakresie *munus docendi* Kościoła.

Powstaje zatem kwestia: czy i jak zadanie postawione przed konferencjami biskupimi przez prawodawcę kodeksowego w zakresie wydania norm obowiązkowych komplementarnych objętych zakresem księgi III KPK wypełniły określone konferencje episkopatów? Czy dostosowały swoje dekryty do miejscowych warunków? Zasygnalizowanym problemom zostanie poświęcony niniejszy artykuł.

Wydanie przepisów w przedmiocie przekazywania nauki chrześcijańskiej przez radio lub telewizję (kan. 772 § 2 – norma obligatoryjna)

Pierwszą w kolejności normą obligatoryjną nakazującą konferencji episkopatu promulgowanie stosownych przepisów jest ta dotycząca kwestii wykładu nauki chrześcijańskiej przez radio lub telewizję. W kan. 772 § 2 ustawodawca

¹ Zob. A. Scasso, *La Chiesa e gli strumenti di comunicazione sociale. Sviluppi e prospettive nel 25° anniversario della promulgazione del Codice di Diritto Canonico*, „Angelicum” 85 (2008), s. 115–116.

nakazuje: „Gdy idzie o przekazywanie nauki chrześcijańskiej przez radio lub telewizję, należy zachować przepisy wydane przez Konferencję Episkopatu”².

Biskup diecezjalny będąc moderatorem całej posługi słowa Bożego w Kościele partykularnym, powinien również wydać przepisy dotyczące przepowiadania przez radio lub telewizję (dziś także przez Internet). Ponieważ jednak pole działania tych instrumentów łatwo wykracza poza granice terytorium diecezji, ustawodawca ustala, że „przekazywanie nauki chrześcijańskiej przez radio lub telewizję” przez wszystkich wiernych winno się opierać na normach konferencji episkopatu³. Prawodawca nie tyle uznaje kapitalne znaczenie środków komunikacji społecznej dla ewangelizacji, ile przede wszystkim fakt, że wywierają one wpływ wykraczający poza granice diecezji. Stąd właśnie konferencja episkopatu winna zareagować na żądanie normy kan. 772 § 2, która jest obowiązkowa⁴. Należy zauważyć, że kompetencje konferencji dotyczą „przekazywania nauki chrześcijańskiej”. Nie chodzi więc tylko o przepowiadanie czy katechezę, ale o ogólnie rozumianą posługę słowa Bożego przez radio i telewizję. Zasada ta powinna być interpretowana w powiązaniu z przepisami kan. 831 § 2, w którym stwierdza się, że regulując tę sprawę, należy rozróżniać między posługą duchownych i zakonników a posługą pozostałych wiernych. Powodem tego rozróżnienia jest fakt, że wierni, którzy nie są ani duchownymi, ani zakonnikami, w zasadzie nie narażają na szkodę Kościoła jako takiego ani jego autorytetu⁵.

Konferencja Episkopatu Stanów Zjednoczonych w sprawie kan. 772 § 2 postanowiła:

Norma uzupełniająca: Narodowa Konferencja Biskupów Katolickich, zgodnie z przepisami kanonu 772 § 2, niniejszym postanawia, że przy należyтым uwzględnieniu norm kanonu 763, katolik, który regularnie wykłada doktrynę chrześcijańską w radiu lub telewizji, musi posiadać szczególne kwalifikacje dzięki swojej znajomości tematu, poprzez wyraźne przestrzeganie nauczania Magisterium oraz poprzez świadectwo swojego życia jako katolik.

² Congregatio pro Episcopis, *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi* (22 febbraio 2004), nr 123, 139, Città del Vaticano 2004, tekst polski: Kongregacja do spraw Biskupów, *Direktorium o pasterskiej posłudze biskupów „Apostolorum Successores”*, Kielce 2005 (dalej: AS).

³ A. Urru, *La funzione di insegnare della Chiesa. Nella legislazione attuale*, Rzym 2001, s. 86; por. J. Fuentes, *Comentario al can. 772*, [w:] *Comentario exegetico al Código de Derecho Canónico*, A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña (red.), Pamplona 2002, s. 130.

⁴ A. Casaroli (Secrétairerie d’Etat), *Ai presidenti delle Conferenze Episcopali*, „Comunicaciones” 15 (1983), nr 2, s. 138, nr 8.

⁵ J. Fuentes, *Comentario al can. 772*, dz. cyt., s. 130.

Musi uzyskać zgodę właściwego biskupa diecezjalnego lub biskupa diecezjalnego miejsca, w którym pierwotnie nadawany jest program radiowy lub telewizyjny. W przypadku członków instytutów życia konsekrowanego lub stowarzyszeń życia apostołskiego wymagane jest również pozwolenie kompetentnego przełożonego, o ile przewiduje to konstytucja instytutu lub stowarzyszenia⁶.

Konferencja Episkopatu Belgii w kan. 772 § 2 zarządziła, jak następuje:

Ci, którzy w jakikolwiek sposób poruszają kwestie religijne lub moralne w radiu lub telewizji, powinni sumiennie wykonywać to zadanie. Kiedy dyskutowane są kontrowersyjne kwestie, należy uczciwie stwierdzić, czy mówi się we własnym imieniu, czy też wyraża się oficjalny punkt widzenia Kościoła⁷.

Jeśli chodzi o reakcję na kan. 772 § 2, to Konferencja Episkopatu Kanady podjęła takie ustalenia:

Zgodnie z przepisem c. 772 § 2 Kanadyjska Konferencja Biskupów Katolickich niniejszym postanawia, że w celu przekazywania nauczania katolickiego za pośrednictwem mediów elektronicznych należy przestrzegać następujących postanowień: a) tylko te programy, które zostały uznane za „katolickie” przez właściwe władze kościelne, są uważane za katolickie; b) osoby pracujące w tej dziedzinie zostaną odpowiednio przeszkolone w zakresie specjalistycznego języka mediów elektronicznych i wezmą pod uwagę: – różnorodność odbiorców i ich różnych sytuacji w stosunku do wiary; – wymiar misyjny i ekumeniczny głoszenia Ewangelii w pluralistycznym społeczeństwie; – status nadawców⁸.

⁶ United States Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms, Canon 772 §2, Radio or TV Talks on Christian Doctrine* (13 December 2001), <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/canon-law/complementary-norms/canon-772-2-norm-for-giving-radio-or-tv-talks-on-christian-doctrine.cfm> [dostęp: 22.04.2020]. Wydaje się, że nawet przy jednorazowym czy okazjonalnym przekazywaniu nauki chrześcijańskiej przez radio lub telewizję trzeba posiadać odpowiednie kwalifikacje, choć nie będzie potrzebna zgoda biskupa diecezjalnego.

⁷ Conférence Épiscopale de Belgique, *Normes complémentaires au Code du Droit Canonique*, <https://www.droitcanonique.be/normes-canoniques> [dostęp: 22.04.2020].

⁸ Canadian Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms to the 1983 Code of Canon Law, Presentation of christian doctrine through the electronic media, can. 772 § 2, Decree nr 18*, Ottawa 1996, s. 45. Cenne jest w przytoczonej normie ujęcie wszystkich mediów masowych terminem „media elektroniczne”. Należałoby jednak podkreślić kwalifikacje doktrynalne i moralne przekazujących naukę chrześcijańską w mediach.

Konferencji Episkopatu Francji ustaliła, że:

Zgodnie z duchem kan. 772 i wytycznymi ogłoszonymi przez Konferencję Episkopatu podczas Zgromadzenia Plenarnego w 1980 r., Dobra Nowina o Jezusie Chrystusie musi być głoszona wiernie i pewnie wszelkimi sposobami, a w szczególności poprzez transmisje radiowe i telewizyjne. Aby świadczyć o wierze katolickiej i potwierdzać autentycznie tożsamość chrześcijańską w kontekście francuskim, zostanie zwrócona szczególna uwaga na: – język właściwy dla mediów audiowizualnych oraz status prawny organizacji nadawczych; – różnorodność widzów i ich różne sytuacje w odniesieniu do wiary; – przynaglenie misyjne i wymiar ekumeniczny głoszenia Ewangelii w pluralistycznym i zsekularyzowanym społeczeństwie Francji. Tylko te programy, które zostaną wyraźnie uznane za takie przez właściwe władze episkopatu, będą oficjalnie uznane za „katolickie”⁹.

Konferencji Episkopatu Niemiec w odpowiedzi na kan. 772 § 2 orzekła następująco:

1) Autentyczne rozpowszechnianie doktryny chrześcijańskiej w radiu i telewizji jest autoryzowane przez Magisterium Kościoła, z upoważnienia właściwego biskupa diecezjalnego, i odbywa się poprzez transmisję aktów liturgicznych, głoszenie słowa, przedstawianie katolickiej doktryny wiary i moralności oraz ukazywanie żywej praktyki wykonywania wiary. Za wybór osób uczestniczących w wyżej wymienionych audycjach odpowiedzialny jest kościelny komisarz ds. radiofonii i telewizji, w porozumieniu z komisarzem diecezjalnym właściwym dla miejsca zamieszkania uczestnika (audycji JA). Ci, którzy uczestniczą w głoszeniu doktryny, muszą posiadać odpowiednie kwalifikacje zawodowe i być odpowiednio upoważnieni przez Kościół. 2) Bez uszczerbku dla ogólnej odpowiedzialności prawnej kierownictwa stacji radiowo-telewizyjnej, komisarz kościelny ds. radiowo-telewizyjnych jest odpowiedzialny za treść i kształt tych audycji i programów w imieniu biskupów diecezjalnych właściwych w dziedzinie radiowo-telewizyjnej i w zakresie ich instrukcji. 3) Zgody na przekazywanie aktów liturgicznych udziela biskup diecezjalny odpowiedzialny za dziedzinę przekazywania. 4) Msze święte mogą być przekazywane tylko na żywo i tylko w całości; nie zastępują one Mszy świętych, na których wierni mają być obecni fizycznie. 5) Należy przestrzegać obowiązujących przepisów liturgicznych; w przekazie

⁹ Conférence Épiscopale Française, *La présentation de la doctrine chrétienne à la radio et à la télévision* (10 octobre 1986) „Bulletin officiel de la Conférence Épiscopale Française” 8 (1986), nr 32, s. 464.

należy zapewnić odpowiednie przedstawienie, zwłaszcza uroczystości religijnych. 6) W przypadku audycji o tematyce religijnej i kościelnej, za które odpowiedzialny jest redaktor, w szczególności w przypadku prezentacji katolickiej doktryny wiary i moralności, osoba odpowiedzialna za audycję jest zobowiązana do poinformowania redaktora naczelnego o wyborze i treści¹⁰.

Konferencja Episkopatu Chile w sprawie kan. 772 § 2 i 831 § 2 wydała następujące ustalenia:

W odniesieniu do działań za pośrednictwem mediów, a w szczególności radia i telewizji, Konferencja Episkopatu ustanawia, co następuje: 1. Władzą, do której należy udzielić wymaganych przez prawo kanoniczne upoważnień do działania za pośrednictwem radia i telewizji, jest ordynariusz miejsca, w którym znajduje się ośrodek nadawczy. A jeśli jest to kwestia produkcji materiałów dla takich mediów, to jest to ordynariusz miejsca ośrodka produkcji. Osoby odpowiedzialne za okresowy program za pośrednictwem środków masowego przekazu dotyczący katolickiej formacji i edukacji religijnej (kan. 804, § 1) lub które regularnie wypowiadają się na tematy doktrynalne w radiu i telewizji (kan. 772 § 2), a także duchowni lub członkowie instytutów zakonnych, którzy mają brać udział w audycjach radiowych lub telewizyjnych na temat doktryny lub moralności katolickiej (kan. 831 § 2), a także osoby, które mają brać udział w celebracji liturgicznej za pomocą takich środków potrzebują specjalnego upoważnienia od miejscowego ordynariusza, po pisemnym zobowiązaniu zainteresowanej strony, do przestrzegania wytycznych duszpasterskich Episkopatu. Członkowie instytutów zakonnych muszą również posiadać wcześniejszą zgodę swojego przełożonego. 3. Komitet Stały Konferencji Episkopatu formułuje ogólne wytyczne dotyczące zobowiązania, o którym mowa w poprzednim numerze. Niniejsze wytyczne mogą być zmieniane i modyfikowane zgodnie z opinią Komitetu Stałego w miarę zmiany okoliczności. 4. Zezwolenie udzielone w trybie zwyczajnym jest ważne przez okres dwóch lat, chyba że zostało udzielone na okres krótszy, i może być przedłużane na kolejne okresy. 5. Osoby świeckie, które są odpowiedzialne za jakikolwiek program edukacyjny lub formację religijną za pomocą jakichkolwiek środków komunikacji społecznej, lub które mają obowiązek regularnego wypowiadania się na temat doktryny chrześcijańskiej, poprzez radio i telewizję, muszą odznaczać się właściwym życiem chrześcijańskim i solidną formacją doktrynalną zgodną z Magisterium

¹⁰ Deutschen Bischofskonferenz, Partikularnormen und Allgemeine Dekrete der Deutschen Bischofskonferenz, Partikularnorm Nr. 5 der Deutschen Bischofskonferenz zu c. 772 § 2 CIC, Verkündigung in Hörfunk und Fernsehen, „Kirchlichen Amtsblatt” (1995), s. 611–612.

Kościół. W przypadku braku któregośkolwiek z tych wymagań, w ocenie ordynariusza, nie może taka osoba otrzymać niezbędnego upoważnienia do wykonania wskazanej pracy. 6. Z uzasadnionych powodów Komitet Stały może złożyć do miejscowego ordynariusza wniosek o zawieszenie upoważnienia udzielonego określonej osobie lub upoważnienia do określonego programu lub pracy. 7. Transmisje radiowe lub telewizyjne z uroczystości liturgicznych, w szczególności Mszy św., powinny być realizowane zgodnie z normami lub wskazaniem wydanymi przez Narodową Komisję Liturgiczną i Biskupią Agencję Komunikacji Społecznej. A kiedy chodzi o mszę świętą, należy zadbać o to, aby, na ile to możliwe, takie przekazanie odbywało się na żywo, a jeśli nie, to powinno być podane do wiadomości. 8. Szczególną uwagę należy zwrócić na formację i przydatność techniczną i duszpasterską osób odpowiedzialnych i uczestniczących w przekazywaniu aktów liturgicznych. 9. Szczególne przypadki nieobjęte tym przepisami są rozstrzygane w drodze porozumienia między zainteresowanymi biskupami a Stałym Komitetem¹¹.

Wydanie norm regulujących odbywanie katechumenatu oraz obowiązki i uprawnienia katechumenów (kan. 788 § 3 – norma obligatoryjna)

Kodeks, zgodnie z wytycznymi Soboru Watykańskiego II, niejednokrotnie zajmuje się tymi, którzy zbliżają się do Kościoła, prosząc o formację w wierze koniecznej do przystąpienia do niego przez chrzest. Od samego początku Kościół odpowiadał na to pragnienie, przyjmując katechumenów jako swoich, inicjując ich do życia liturgicznego i przyznając im pewne prerogatywy¹². Z tego wynika konkretna kompetencja (obligatoryjna), którą Kodeks prawa kanonicznego przypisuje konferencji episkopatu: ustalenie statusu katechumenów¹³ i dostosowanie do niego Rytuału Wtajemniczenia Chrześcijańskiego¹⁴. Angelo Giuseppe Urru pisze:

¹¹ *Legislación complementaria de la Conferencia Episcopal de Chile al Código de Derecho Canónico, 4a Edición, Marzo de 2006. Comentada por Mons. Juan Luis Ysern de Arce Obispo Emérito de Ancud, Santiago de Chile 2006, s. 48–50.*

¹² Por. *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983), pars II, s. 1–317; tekst polski *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984 (dalej: KPK), kan. 206.

¹³ Kan. 788 § 3. A. Casaroli, *Ai presidenti...*, dz. cyt., s. 138, nr 9.

¹⁴ Kan. 851, nr 1. Kan. 851, nr 1 zawierający przepisy dla konferencji biskupów o katechumenacie należy jednak do księgi IV KPK i stąd nie jest przedmiotem analizy w niniejszym

Dekret *Ad gentes* nakazał bardziej precyzyjne określenie statusu prawnego katechumenów w Kodeksie. Nie zostało to zrealizowane w sposób całkowicie klarowny, chociaż niektóre pojęcia doprecyzowano. W praktyce Kodeks pozostawia wiele do rozstrzygnięcia konferencjom biskupów, gdy stwierdza, że to do nich należy: wydawanie statutów, którymi należy zarządzać katechumenatem; określanie obowiązków katechumenów; określanie ich prerogatyw (kan. 788 § 3). Ta decentralizacja pozwoli na uwzględnienie potrzeb, możliwości, zwyczajów i kultur poszczególnych narodów i poszczególnych Kościołów lokalnych. W ten sposób daje to możliwość lepszego wspierania właściwej inkulturacji Ewangelii¹⁵.

Biskupi Stanów Zjednoczonych stosując się do przepisu kan. 788 § 3, orzekli, że: „Zgodnie z kanonem 788 § 3, Krajowa Konferencja Biskupów Katolickich postanawia, że *National Statutes for the Catechumenate* powinny regulować katechumenat w Stanach Zjednoczonych”¹⁶.

Konferencja Episkopatu Niemiec w sprawie kan. 788 § 3 i 831 § 2 promulgowała następujące normy:

1) W przypadku dorosłych kandydatów do chrztu, katechumenat musi być przeprowadzony na szczeblu parafii lub poza parafią. 2. katechumenat musi być prowadzony zgodnie z księgą liturgiczną. Na razie decydujące znaczenie ma tu wydanie studyjne „Die Feier der Eingliederung Erwachsener in die Kirche”,

artykule. J. Martín de Agar, *Estudio comparado de los decretos generales de las conferencias episcopales*, „Ius Canonicum”, 32 (1992), nr 63, s. 200.

¹⁵ *La funzione di insegnare della Chiesa...*, dz. cyt., s. 116–117. Gdy idzie o organizację katechumenatu, na podstawie norm ustalonych przez konferencję episkopatu „szczególne znaczenie mają adaptacje, które można wprowadzić w oparciu o «elementy używane w danym narodzie i zgodne z obrzędami chrześcijańskimi»” (Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio de sacra Liturgia: *Sacrosanctum Concilium* [4 Decembris 1963], nr 65, „Acta Apostolicae Sedis” 56 [1964], s. 97–138, tekst polski: Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 48–78); „jest to szczególnie ważne na obszarach misyjnych i stanowi nowy wymiar inkulturacji Ewangelii”. F. Retamal, *Comentario al can. 788*, [w:] *Comentario exegetico...*, dz. cyt., s. 201.

¹⁶ United States Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms, Canon 788 § 3, The Catechumenate* (November 1986), <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/canon-law/complementary-norms/canon-788-3-the-catechumenate.cfm> [dostęp: 22.04.2020]; National Conference of Catholic Bishops, *The National Statutes for the Catechumenate* (11 November 1986), „Ius Ecclesiae” 2 (1990), nr 1, s. 410–412. Ze względu na szczupłe ramy artykułu trudno tu omówić *The National Statutes for the Catechumenate*.

opublikowane w 1975 roku. Po odpowiedniej weryfikacji, ostateczna wersja zostanie przedłożona do zatwierdzenia Stolicy Apostolskiej¹⁷.

Z kolei Konferencja Episkopatu Nowej Zelandii postanowiła, jak następuje:

Organizacja katechumenatu. 1. a) Osoby wnioskujące o dopuszczenie do katechumenatu mają to czynić swobodnie. Muszą prowadzić życie zgodnie z Ewangelią i nauką Kościoła, a jeśli są w związku małżeńskim, muszą być w stanie uznanym przez Kościół katolicki. b) Osoby dorosłe, które pragną stać się członkami Kościoła, powinny być zazwyczaj poinstruowane w swojej parafii w programie katechumenatu. c) Treść nauczania powinna być zgodna z Katechizmem Kościoła Katolickiego z 1992 r., tak, aby katechumeni zostali wprowadzeni w wiarę, liturgię, życie wiary i apostolskie dzieło Kościoła. d) Do obowiązków proboszcza należy czuwanie nad tym, aby czas trwania programu i treść nauczania były odpowiednie dla każdego indywidualnie. e) Katechiści i opiekunowie muszą posiadać odpowiednią wiedzę o wierze katolickiej i prowadzić życie zgodne z nauczaniem Kościoła. 2. Katechumeni mogą: a) ubiegać się o *tagged positions* w Katolickich Szkołach Zintegrowanych; b) mieć prawo do preferencyjnych zapisów dla swoich dzieci do Katolickich Szkół Zintegrowanych; c) celebrować katolicką formę małżeństwa oraz otrzymywać błogosławieństwa i pogrzeb kościelny. 3. Dzieci w wieku katechetycznym, za zgodą rodziców, mają być nauczane według programu dostosowanego do ich potrzeb. 4. Należy przestrzegać norm liturgicznych „Obrzędu Wtajemniczenia Dorosłych lub Dzieci”¹⁸.

Konferencja Episkopatu Peru w sprawie kan. 788 § 3 stanowi, iż „Wydział ewangelizacji przygotowuje i przedstawi Stałej Radzie Konferencji Episkopatu Peru, w terminie nie dłuższym niż sześć miesięcy, statuty struktury organizacyjnej katechumenatu”¹⁹. Natomiast Konferencja Episkopatu Kolumbii ustaliła, jak następuje:

¹⁷ Deutschen Bischofskonferenz, *Partikularnorm Nr. 9 der Deutschen Bischofskonferenz zu c. 788 §3 und c. 851 n. 1 CIC Katechumenat für Erwachsene*, „Kirchlichen Amtsblatt” (1995), s. 612. Normy te zostały uchwalone w Fuldzie, 22 września 1992, 23 września 1993 i 26 września 1995 roku. Otrzymały *recognitio* Kongregacji Biskupów 16 maja 1995 i 12 września 1995 roku. Weszły w życie 1 stycznia 1996 roku.

¹⁸ New Zealand Catholic Bishops Conference, *Particular Legislation. Promulgation of the general decrees of the New Zealand Catholic Bishops Conference*, „Ius Ecclesiae” 9 (1997), nr 1, s. 405–406.

¹⁹ *Documentos de la Conferencia Episcopal Peruana*, 1979–1989, Lima 1989, s. 292.

Zgodnie z kanonami 788 § 3 i 851, nr 1: § 1 Do Komisji Episkopatu ds. Katechezy i Liturgii należy przygotowanie dokumentu regulującego katechumenat i opracowanie katechetycznych itinerariów inspiracji katechumenalnej w kraju. § 2. W czasie, gdy publikowane są bardziej szczegółowe ustawy o katechumenacie, należy przestrzegać przepisów „Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych, Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dzieci w wieku katechetycznym” oraz odpowiednich norm biskupów diecezjalnych. § 3. Komisja Liturgiczna Episkopatu powinna być odpowiedzialna za przygotowanie projektu adaptacji „Ordo Initiationis Christianae Adultorum” dla Kolumbii, zgodnie z normami podanymi w tym celu²⁰.

Z kolei biskupi brazylijscy ustalili, że:

Oдноśnie do kan. 788 § 3. W ciągu jednego roku sekcje Katechezy i Liturgii Konferencja Episkopatu Brazylii przygotowują i przedstawią Zebraniu Generalnemu (Konferencji JA) projekt organizacji i duszpasterstwa chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych, dostosowując do specyfiki naszego środowiska to, co jest przewidziane w „Obrzędzie Chrześcijańskiego Wtajemniczenia Dorosłych”²¹.

Wydanie przepisów określających warunki obowiązujące duchownych oraz członków instytutów zakonnych pragnących brać udział w programach radiowych lub telewizyjnych dotyczących nauki katolickiej lub obyczajów (kan. 831 § 2 – norma obligatoryjna)

Księga III Kodeksu zawiera różne kanony dotyczące mediów, które odsyłają do działalności wykonawczej konferencji biskupów. Szczególnie ważne są te, które dotyczą przepowiadania przez radio lub telewizję²² oraz udziału duchownych lub osób konsekrowanych w transmisjach zajmujących się kwestiami doktrynalnymi²³. W obu aspektach konferencje muszą ustanowić normy²⁴. *Novum* nie tylko w stosunku do Kodeksu z 1917 r., ale i w odniesieniu

²⁰ Conferencia Episcopal de Colombia, *Estatutos sobre catecumenados, canon 788 § 3*, [w:] C. Guillermo Arias Jiménez, *El estatuto jurídico del catecúmeno: una propuesta para la iglesia colombiana a la luz de la exigencia del canon 788 del código de derecho canónico de 1983*, Bogota 2019, s. 143.

²¹ Conferencia Nacional dos Bispos do Brasil, *Decreti generali della Conferenza episcopale, del 27 febbraio 1986 e del 30 ottobre 1986, riguardanti la legislazione complementare al codice di diritto canonico*, „Ius Ecclesiae” 1 (1989), nr 2, s. 767–779.

²² Kan. 772 § 2.

²³ Kan. 831 § 2. A. Casaroli, *Ai presidenti...*, s. 138, nr 10.

²⁴ J. Martín de Agar, *Note sul diritto particolare delle Conferenze episcopali*, „Ius Ecclesiae” 9 (1997), nr 2, s. 610.

do prawodawstwa posoborowego stanowi przepis upoważniający konferencję biskupów do wydawania norm ustalających warunki, pod jakimi duchownym oraz członkom instytutów zakonnych wolno brać udział w wystąpieniach drogą radiową lub telewizyjną w kwestiach odnoszących się do nauki katolickiej lub obyczajów²⁵. Normę tę należy interpretować w świetle kan. 772 § 2 odnoszącego się do wystąpień drogą radiową lub telewizyjną z wykładami nauki chrześcijańskiej. I w tym wypadku należy zachować przepisy wydane przez konferencję biskupów²⁶.

Oto wymogi, aby móc występować w radiu lub telewizji w transmisjach o charakterze religijnym lub moralnym: a) konferencja episkopatu ma prawo i obowiązek ustalić zasady dotyczące warunków koniecznych do udziału w tych programach²⁷; b) laicy nie potrzebują żadnej licencji²⁸; c) duchowni i zakonnicy natomiast są zobowiązani do wiernego przestrzegania norm konferencji episkopatu²⁹. Trzeba zauważyć, że kan. 831 § 2 dotyczy tylko „członków instytutów zakonnych”, mężczyzn i kobiet, a nie członków innych instytutów życia konsekrowanego, czyli instytutów świeckich i stowarzyszeń życia apostołskiego³⁰.

Sieci radiowe i telewizyjne, do których odnosi się kan. 831 § 2 i 772 § 2, to wszystkie te, które są własnością i są zarządzane przez kościelną publiczną osobę prawną, jak również te administrowane przez cywilne lub prywatne podmioty

²⁵ Kan. 831 § 2; por. AS, nr 139.

²⁶ Por. W. Góralski, *Nauczycielskie zadanie Kościoła*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, t. 3, Lublin 1986, s. 49. Ze względu na swój przedmiot, kan. 831 § 2 stanowi uszczegółowienie kan. 772 § 2: wśród przepisów konferencji episkopatu dotyczących audycji radiowych i telewizyjnych na temat doktryny chrześcijańskiej (por. kan. 772 § 2) winny znaleźć się także te, które odnoszą się do wymogów udziału duchownych lub członków instytutów zakonnych w takich audycjach (por. kan. 831 § 2, który mówi także o audycjach o tematyce moralnej, które także należy uwzględnić w sposób domniemany w kan. 772 § 2). C. Errázuriz, *Comentario al can. 831*, [w:] *Comentario exegetico...*, dz. cyt., s. 351.

²⁷ Kan. 831 § 2.

²⁸ Por. kan. 227, 822 § 3.

²⁹ Por. kan. 772 § 2; por. A. Urru, *La funzione di insegnare della Chiesa...*, dz. cyt., s. 189. Poza kan. 772 § 2 i 831 § 2 Kodeks, w kan. 666, dyktuje członkom instytutów zakonnych normę roztropności w posługiwaniu się narzędziami komunikacji społecznej; w kan. 1369 przewiduje, że należy wymierzyć sprawiedliwą karę tym, którzy wyrządzają poważną szkodę wierze, moralności i godności Kościoła. Por. T. Vanzetto, *Commento a un canone. Quando il pulpito da cui viene la predica è la radio o la televisione (can. 772 § 2)*, „Quaderni di diritto ecclesiale” 12 (1999), s. 210.

³⁰ Por. A. Urru, *La funzione di insegnare della Chiesa...*, dz. cyt., s. 189–190. Według kan. 18 sformułowanie „instytuty zakonne” wymaga ścisłej interpretacji. Kan. 18 stwierdza bowiem: „Ustawy, które ustanawiają kary, ograniczają swobodne wykonywanie uprawnień albo zawierają wyjątek od ustawy, podlegają ścisłej interpretacji”.

publiczne. Faktycznie bowiem prawo i obowiązek czuwania w sprawach doktrynalnych i moralnych są właściwe i wyłączne dla Kościoła, któremu Chrystus powierzył depozyt wiary³¹.

Podsumowując, należy skonstatować, że kan. 831 § 2 jest uszczegółowieniem kan. 772 § 2 o regulacji konferencji biskupich w zakresie prezentacji radiowych i telewizyjnych nauczania chrześcijańskiego. Obydwa przepisy przyznają, że radio i telewizja wykraczają poza granice diecezji, mają wielki wpływ, a zatem wymagają większej niż tylko lokalnej uwagi. Kan. 831 § 2 wymaga wydania norm dotyczących wystąpień medialnych wyświęconych duchownych i zakonników, ponieważ osoby te są postrzegane jako publiczni przedstawiciele Kościoła. Obszary programowe objęte tym kanonem to „doktryna lub moralność katolicka”, a nie np. historia, kultura czy polityka³².

Wydaje się właściwe, by normy konferencji episkopatu rozróżniały pomiędzy uczestnictwem okazjonalnym a zwyczajowym, dla którego należy żądać większych wymagań (kompetencji doktrynalnych i zdolności technicznych do pracy w tych mediach). W zależności od okoliczności, od miejscowego ordynariusza (oraz przełożonego zakonnego w przypadku członków instytutu zakonnego) może być wymagana wyraźna licencja albo wystarczająco posiadane inne podobne uprawnienia (np. zezwolenie na przepowiadanie). Interesujące byłoby umieszczenie w normach konferencji rozróżnienia między zasięgiem lokalnym i krajowym nadawanych programów radiowo-telewizyjnych. W tym drugim przypadku mógłby być powołany jakiś organ konferencji episkopatu, któryby te kwestie nadzorował. Interesujące byłoby również w normach konferencji rozróżnienie pomiędzy różnymi stopniami oficjalnej reprezentacji kościelnej przypisanej każdemu programowi, w celu określenia większego lub mniejszego nadzoru, co jednak nie powinno sugerować, że istnieje stopniowanie obowiązku wierności wierze w takich audycjach, nie tylko ze strony duchownych lub zakonników, ale ze strony każdego wiernego³³.

Niektóre konferencje episkopatu ogłosiły postanowienia uzupełniające odnośnie do kan. 831. Poniżej ustalenia Konferencji Episkopatu Stanów Zjednoczonych w sprawie kan. 831 § 2:

Norma uzupełniająca: Krajowa Konferencja Biskupów Katolickich, zgodnie z przepisem kanonu 831 § 2 niniejszym postanawia, że pod warunkiem, że ich obecność

³¹ Por. kan. 747 § 1; por. T. Vanzetto, *Commento a un canone...*, dz. cyt., s. 210.

³² Por. J. Coriden, *Commentary on canon 831*, [w:] *New Commentary on the Code of Canon Law*, J. Beal (red.), Nowy Jork 2000, s. 985.

³³ C. Errázuriz, *Comentario al can. 831*, dz. cyt., s. 351–352.

nie zaszkodzi Kościołowi, duchowni i członkowie instytutów zakonnych mogą uczestniczyć w programach radiowych i telewizyjnych, które traktują o doktrynie i moralności katolickiej. Duchowny lub zakonnik, który regularnie bierze udział w takich programach, musi posiadać szczególne kwalifikacje dzięki znajomości przedmiotu, wyraźnemu przestrzeganiu nauczania Magisterium i uczciwości życia. Osoba ta musi uzyskać zgodę właściwego biskupa diecezjalnego lub biskupa diecezjalnego miejsca, w którym pierwotnie nadawany jest program radiowy lub telewizyjny. W przypadku członków instytutów zakonnych wymagana jest również zgoda właściwego przełożonego³⁴.

Konferencja Episkopatu Kanady odnośnie do kan. 831 § 2 przewiduje, jak następuje:

Zgodnie z przepisem c. 831, § 2, Kanadyjska Konferencja Biskupów Katolickich niniejszym postanawia, że obowiązują następujące normy dotyczące udziału duchownych i członków instytutów zakonnych w programach radiowych i telewizyjnych, które dotyczą katolickiej doktryny lub moralności: 1. Aby regularnie uczestniczyć w tych programach, duchowni i członkowie instytutów zakonnych muszą posiadać upoważnienie swojego przełożonego i ordynariusza miejsca, gdzie te programy powstają; o takich zobowiązaniach powinni być informowani wyżsi przełożeni zakonni przez członków swoich instytutów; 2. konferencja biskupów będzie informowana o zwyczajnym zaangażowaniu w apostołacie komunikacji, podejmowanym przez duchownych lub zakonników. 3. Ci, którzy regularnie uczestniczą w apostołacie komunikacji społecznej, powinni być odpowiednio przygotowani do wykonywania tej posługi; 4. Do okazjonalnego udziału w takich programach wystarczy, aby: a) duchowny był upoważniony do przepowiadania i posiadał niezbędne kompetencje; b) członkowie instytutów zakonnych posiadali upoważnienie swojego przełożonego; 5. W celu promowania lepszej komunikacji i pomocy fachowcom w tym obszarze, biskupi diecezjalni i przełożeni zakonni sporządzają listy osób, które mogą być konsultowane przez media komunikacyjne; 6. W przypadkach trudnych, ale nie pilnych, biskupi diecezjalni i wyżsi przełożeni kierują sprawę do Komisji Episkopatu ds. Komunikacji Społecznej; w przypadkach pilnych zasięga się opinii ordynariusza miejsca, z którego pochodzi program, lub

³⁴ United States Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms, Canon 831 §2, Clerics, Members of Religious Institutes on Radio, Television* (13 November 2001), <http://uscgb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/canon-law/complementary-norms/canon-831-2-clerics-members-of-religious-institutes-on-radio-television.cfm> [dostęp: 25.04.2020]; por. J. Coriden, *Commentary on canon 831*, dz. cyt., s. 985.

jego delegata; 7. Przepisy te mają również zastosowanie do różnych sektorów produkcji audiowizualnej³⁵.

Konferencja Episkopatu Francji podjęła następująca decyzję:

Duchowni lub osoby konsekrowane występują w audycjach radiowych lub telewizyjnych ze względu na specyficzną misję powierzoną im w mediach przez właściwą władzę kościelną. Aby występować okazjonalnie w audycjach radiowych lub telewizyjnych, wystarczy, że duchowny lub zakonnik posiada upoważnienie do przepowiadania i wymagane kompetencje. W przypadku innych członków instytutów zakonnych, muszą oni posiadać upoważnienie swojego wyższego przełożonego. W trudnych przypadkach i z wyjątkiem sytuacji nadzwyczajnych należy zasięgnąć opinii ordynariusza miejsca emisji lub jego pełnomocnika. Aby móc regularnie uczestniczyć w audycjach radiowych i telewizyjnych, duchowny musi posiadać pozwolenie, a zakonnik – zgodę własnego ordynariusza, a w przypadku audycji o zasięgu krajowym zgodę przewodniczącego Konferencji Biskupów lub jego delegata³⁶.

Z kolei Konferencja Episkopatu Nowej Zelandii sformułowała takie przepisy:

Kanony 772 § 2 i 831 § 2: nauczanie w radiu i telewizji. Aby okazjonalnie uczestniczyć w audycji radiowo-telewizyjnej, wystarczy, że duchowny lub kapłan-zakonnik posiada upoważnienie do przepowiadania i niezbędne kompetencje. W przypadku innych członków instytutów zakonnych konieczne jest posiadanie upoważnienia ich własnego przełożonego wyższego stopnia. W sytuacjach trudnych i z wyjątkiem nagłych, należy zasięgnąć opinii ordynariusza miejsca, w którym transmisja będzie przekazywana, lub jego delegata. Aby na stałe uczestniczyć w audycjach radiowo-telewizyjnych, duchowny musi posiadać upoważnienie, a zakonnik pozwolenie swojego ordynariusza; w przypadku audycji nadawanych na szczeblu krajowym konieczne jest pozwolenie przewodniczącego Konferencji Episkopatu lub delegata biskupiego ds. komunikacji katolickiej³⁷.

³⁵ Canadian Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms to the 1983 Code of Canon Law, Participation of clerics and religious in radio and television programmes, can. 831 § 2, Decree nr 28*, Ottawa 1996, s. 57 i 59.

³⁶ Conférence Épiscopale Française, *La participation des clercs et religieux aux émissions radiotélévisées* (10 octobre 1986), „Bulletin officiel de la Conférence Épiscopale Française” 8 (1986), nr 32, s. 464.

³⁷ New Zealand Catholic Bishops Conference, *Particular Legislation. Promulgation of the general decrees of the New Zealand Catholic Bishops Conference*, „Ius Ecclesiae” 9 (1997), nr 1, s. 405–406.

Konferencja Episkopatu Niemiec w odpowiedzi na kan. 831 § 2 podała następujące zarządzenia:

W audycjach radiowych i telewizyjnych dotyczących doktryny i moralności katolickiej mogą uczestniczyć duchowni świeccy i zakonnicy posiadający odpowiednie kwalifikacje i mandat kościelny, chyba że odpowiedzialny za te audycje biskup diecezjalny lub biskup miejsca ich nadawania postanowi inaczej w poszczególnych przypadkach. Kapłani świeccy i zakonnicy muszą być rozpoznawalni jako tacy w audycjach telewizyjnych³⁸.

Konferencja Episkopatu Belgii ustanowiła, że:

a) Osoby, które w jakikolwiek sposób zajmują się sprawami religijnymi lub moralnymi w radiu lub telewizji, proszone są o sumienne wykonywanie tego zadania. Kiedy omawiane są kwestie kontrowersyjne, należy uczciwie określić, czy mówi się we własnym imieniu, czy też wyraża się oficjalny punkt widzenia Kościoła. b) Do rozpatrywania spraw kontrowersyjnych w radiu lub telewizji albo do interweniowania w sprawach religijnych lub moralnych w sposób stały, duchowni potrzebują pozwolenia lub mandatu własnego ordynariusza; członkowie instytutów zakonnych potrzebują pozwolenia lub mandatu ordynariusza miejsca zamieszkania i właściwego przełożonego, zgodnie z ich konstytucjami³⁹.

Wnioski

Kodeks zobowiązuje konferencje episkopatu do wydania norm komplementarnych w zakresie *munus docendi* Kościoła w trzech przypadkach:

1. Istnieje obowiązek wydania norm przez konferencje w przedmiocie przekazywania nauki chrześcijańskiej przez radio lub telewizję na mocy kan. 772 § 2. Co do tego nasuwają się następujące wnioski:
 - a) normy winny uwzględniać także Internet, a lepsze byłoby ogólne sformułowanie: „elektroniczne i cyfrowe środki komunikacji masowej”;

³⁸ Deutschen Bischofskonferenz, *Partikularnorm Nr. 10 der Deutschen Bischofskonferenz zu c. 831 § 2 CIC. Weltgeistliche und Ordensleute in Hörfunk und Fernsehen (Mitwirkung von Weltgeistlichen und Ordensleuten bei Sendungen zur Glaubens- und Sittenlehre in Hörfunk und Fernsehen)*, „Kirchlichen Amtsblatt” (1995), s. 612.

³⁹ Conférence Épiscopale de Belgique, *Normes complémentaires au Code du Droit Canonique (Décrets du 26 mars 1985 e du 28 octobre 1986)*, „Ius Ecclesiae” 1 (1989), nr 2, s. 767.

- b) należy podkreślać kwalifikacje merytoryczne, etyczne i techniczne występujących w sprawach nauki chrześcijańskiej;
 - c) należy odróżnić okazjonalne od systematycznego występowania w mediach masowych;
 - d) normy winny kłaść nacisk na uwzględnianie sytuacji, potrzeb i mentalności odbiorców;
 - e) trzeba nawiązywać do istniejących umów konkordatowych;
 - f) celebracje liturgiczne winny być transmitowane „na żywo”, a wierni winni wiedzieć, że nie zastępują one fizycznego udziału w celebracjach;
 - g) normy winny uwzględniać formację stałą występujących w mediach.
2. Istnieje obowiązek wydania norm przez konferencje w przedmiocie odbywania katechumenatu i określenia obowiązków oraz uprawnień katechumenów na mocy kan. 788 § 3. Co do tego nasuwają się następujące wnioski:
- a) normy winny dostosowywać odbywanie katechumenatu, uwzględniając miejscowe warunki, zwyczaje, możliwości i mentalność, jak również rodzimą kulturę;
 - b) okres katechumenatu winien również wykorzystać elementy rodzimej kultury, które nie są przeciwne nauce Kościoła i w ten sposób przyczyniać się do inkulturacji ewangelii;
 - c) normy konferencji winny kłaść nacisk na: kształtowanie w kandydacie postawy apostołskiej, wyjaśnienie najważniejszych zagadnień dotyczących wiary, uczestniczenie katechumena w Mszach św., praktykowanie przez kandydata codziennej modlitwy, życie według przykazań i zasad wyznaczonych przez Kościół;
 - d) normy konferencji winny kłaść nacisk na sposób przekazywania wszelkich informacji katechumenom – powinien być on bowiem dostosowany nie tylko do wieku katechumena, ale i do jego poziomu intelektualnego. Powinno się zacząć od najprostszych pojęć, a następnie przechodzić do tych bardziej zaawansowanych;
 - e) powinno się doprecyzować kodeksowe obowiązki i uprawnienia katechumenów;
 - f) w sytuacji rozpowszechnionego katechumenatu konferencja mogłaby nakazać opracowanie dyrektorium lub szczegółowej instrukcji o odbywaniu katechumenatu, biorąc pod uwagę miejscowe warunki i okoliczności.
3. Istnieje obowiązek wydania przez konferencje przepisów określających warunki obowiązujące duchownych oraz członków instytutów zakonnych pragnących brać udział w programach radiowych lub telewizyjnych dotyczących nauki katolickiej lub obyczajów na mocy kan. 831 § 2. Co do tego nasuwają się następujące wnioski:

- a) niektóre konferencje wydały przepisy odnoszące się jednocześnie do 772 § 2 i jego uszczegółowienia w postaci kan. 831 § 2. Lepiej byłoby potraktować te normy osobno, gdyż te dwa przypadki są odmienne, bo kan. 772 § 2 odnosi się do materii (przedstawianie drogą radiową i telewizyjną doktryny chrześcijańskiej w imieniu Kościoła), a kan. 831 § 2 do osób (duchownych lub zakonników) zaangażowanych w jakikolwiek program związany z wiarą lub moralnością;
- b) niektóre konferencje zrozumiały normę kan. 772 § 2 jako szczególny przypadek przepowiadania; dlatego też ustaliły, że ten, kto może przepowiadać, może również czynić to w radiu lub telewizji. To za mało. Od występujących w mass mediach duchownych i zakonników winno się żądać dodatkowych kwalifikacji, szczególnie gdy audycje obejmują cały kraj i kiedy dana osoba występuje systematycznie, na stałe;
- c) należy podkreślać obowiązek używania stroju duchownego czy zakonnego zgodnie z konstytucjami;
- d) podejmujący na stałe posługę przepowiadania w mediach winni mieć zezwolenie biskupa diecezjalnego, a zakonnicy także swojego wyższego przełożonego i to na czas określony z możliwością przedłużania.

Bibliografia

- Canadian Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms to the 1983 Code of Canon Law, Presentation of christian doctrine through the electronic media, can. 772 § 2, Decree nr 18*, Ottawa 1996, s. 45.
- Canadian Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms to the 1983 Code of Canon Law, Participation of clerics and religious in radio and television programmes, can. 831 § 2, Decree nr 28*, Ottawa 1996, s. 57 i 59.
- Casaroli A. (Secrétairerie d'Etat), *Ai presidenti delle Conferenze Episcopali*, „Communications” 15 (1983), nr 2, s. 135–139.
- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, „Acta Apostolicae Sedis” 75 (1983), pars II, s. 1–317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984.
- Concilium Oecumenicum Vaticanum II, Constitutio de sacra Liturgia: *Sacrosanctum Concilium* (4 Decembris 1963), „Acta Apostolicae Sedis” 56 (1964), s. 97–138; tekst polski: Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 48–78.
- Conférence Episcopale de Belgique, *Normes complémentaires au Code du Droit Canonique*, <https://www.droitcanonique.be/normes-canoniques> [dostęp: 22.04.2020].

- Conférence Épiscopale de Belgique, *Normes complémentaires au Code du Droit Canonique (Décrets du 26 mars 1985 e du 28 octobre 1986)*, „Ius Ecclesiae” 1 (1989), nr 2, s. 763–767.
- Conférence Épiscopale Française, *La participation des clercs et religieux aux émissions radiotélévisées* (10 octobre 1986), „Bulletin officiel de la Conférence Épiscopale Française” 8 (1986), nr 32, s. 464.
- Conférence Épiscopale Française, *La présentation de la doctrine chrétienne à la radio et à la télévision* (10 octobre 1986), „Bulletin officiel de la Conférence Épiscopale Française” 8 (1986), nr 32, s. 464.
- Conferencia Episcopal de Colombia, *Estatutos sobre catecumenados, canon 788 § 3*, [w:] C. Guillermo Arias Jiménez, *El estatuto jurídico del catecúmeno: una propuesta para la iglesia colombiana a la luz de la exigencia del canon 788 del código de derecho canónico de 1983*, Bogota 2019, s. 143.
- Conferencia Nacional dos Bispos do Brasil, *Decreti generali della Conferenza episcopale, del 27 febbraio 1986 e del 30 ottobre 1986, riguardanti la legislazione complementare al codice di diritto canonico*, „Ius Ecclesiae” 1 (1989), nr 2, s. 767–779.
- Congregatio pro Episcopis, *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi* (22 febbraio 2004), Città del Vaticano 2004, tekst polski: Kongregacja do spraw Biskupów, *Dyrektorium o pasterskiej postudze biskupów „Apostolorum Successores”*, Kielce 2005.
- Coriden J., *Commentary on canon 831*, [w:] *New Commentary on the Code of Canon Law*, J. Beal (red.), Nowy Jork 2000, s. 911.
- Deutschen Bischofskonferenz, *Partikularnorm Nr. 10 der Deutschen Bischofskonferenz zu c. 831 § 2 CIC. Weltgeistliche und Ordensleute in Hörfunk und Fernsehen (Mitwirkung von Weltgeistlichen und Ordensleuten bei Sendungen zur Glaubens- und Sittenlehre in Hörfunk und Fernsehen)*, „Kirchlichen Amtsblatt” (1995), s. 612.
- Deutschen Bischofskonferenz, *Partikularnorm Nr. 9 der Deutschen Bischofskonferenz zu c. 788 § 3 und c. 851 n. 1 CIC Katechumenat für Erwachsene*, „Kirchlichen Amtsblatt” (1995), s. 612.
- Deutschen Bischofskonferenz, *Partikularnormen und Allgemeine Dekrete der Deutschen Bischofskonferenz, Partikularnorm Nr. 5 der Deutschen Bischofskonferenz zu c. 772 § 2 CIC, Verkündigung in Hörfunk und Fernsehen*, „Kirchlichen Amtsblatt” (1995), s. 611–612.
- Documentos de la Conferencia Episcopal Peruana*, 1979–1989, Lima 1989.
- Errázuriz C., *Comentario al can. 831*, [w:] *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña (red.), Pamplona 2002, s. 350–352.
- Fuentes J., *Comentario al can. 772*, [w:] *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña (red.), Pamplona 2002, s. 129–130.
- Góralski W., *Nauczyzielskie zadanie Kościoła*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku*, t. 3, Lublin 1986, s. 12–50.
- Legislación complementaria de la Conferencia Episcopal de Chile al Código de Derecho Canónico, 4a Edición, Marzo de 2006. Comentada por Mons. Juan Luis Ysern de Arce Obispo Emérito de Ancud*, Santiago de Chile 2006.
- Martín de Agar J., *Estudio comparado de los decretos generales de las conferencias episcopales*, „Ius Canonicum” 32 (1992), nr 63, s. 173–229.
- Martín de Agar J., *Note sul diritto particolare delle Conferenze episcopali*, „Ius Ecclesiae” 9 (1997), nr 2, s. 593–632.
- National Conference of Catholic Bishops, *The National Statutes for the Catechumenate* (11 November 1986), „Ius Ecclesiae” 2 (1990), nr 1, s. 410–412.

- New Zealand Catholic Bishops Conference, *Particular Legislation. Promulgation of the general decrees of the New Zealand Catholic Bishops Conference*, „*Ius Ecclesiae*” 9 (1997), nr 1, s. 403–410.
- Retamal F., *Comentario al can. 788*, [w:] *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*, A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña (red.), Pamplona 2002, s. 197–202.
- Scasso A., *La Chiesa e gli strumenti di comunicazione sociale. Sviluppi e prospettive nel 25° anniversario della promulgazione del Codice di Diritto Canonico*, „*Angelicum*” 85 (2008), s. 115–134.
- United States Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms, Canon 772 §2, Radio or TV Talks on Christian Doctrine* (13 December 2001), <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/canon-law/complementary-norms/canon-772-2-norm-for-giving-radio-or-tv-talks-on-christian-doctrine.cfm> [dostęp: 22.04.2020].
- United States Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms, Canon 831 §2, Clerics, Members of Religious Institutes on Radio, Television* (13 November 2001), <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/canon-law/complementary-norms/canon-831-2-clerics-members-of-religious-institutes-on-radio-television.cfm> [dostęp: 25.04.2020].
- United States Conference of Catholic Bishops, *Complementary norms, Canon 788 § 3, The Catechumenate* (November 1986), <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/canon-law/complementary-norms/canon-788-3-the-catechumenate.cfm> [dostęp: 22.04.2020].
- Urru A., *La funzione di insegnare della Chiesa. Nella legislazione attuale*, Rzym 2001.
- Vanzetto T. *Commento a un canone. Quando il pulpito da cui viene la predica è la radio o la televisione (can. 772 § 2)*, „*Quaderni di diritto ecclesiale*” 12 (1999), s. 205–217.

JERZY ADAMCZYK (KS. DR HAB.) – prezbiter diecezji radomskiej, doktor habilitowany nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego. Wykładowca prawa kanonicznego w WSD w Radomiu. Jest autorem opracowań z zakresu prawa małżeńskiego, hierarchicznego ustroju Kościoła, sakramentów świętych, miejsc świętych oraz nauczycielskiego urzędu Kościoła.